

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

МАТИЦА СРПСКА И КЊИЖЕВНОСТ СТАРОГ ДУБРОВНИКА: ИЗМЕЋУ СРПСКЕ ПОТРЕБЕ ЗА РАЗУМЕВАЊЕМ И ХРВАТСКЕ СТРАСТИ ЗА ПОСЕДОВАЊЕМ

Уколико желимо јасније да сагледамо природу старог Дубровника и његових књижевних и културних специфичности, било би преко потребно да послушамо каква су поуздана научна сазнања до којих су историографи дошли, те како су сами Дубровчани видели себе и своје односе са Србима и Хрватима. Само на темељу таквих, неспорних сазнања требало би да градимо нашу слику читаве проблематике о којој говоримо, па и да градимо могући договор и боље међусобно разумевање, а тиме и бољу будућност оба народа – српског и хрватског. Та будућност би могла да се изгради тек у некој будућој Европи која се неће одрицати начела дијалога, те која неће насиљем решавати проблеме на Балкану и неће подстицати мале народе да се међусобно обрачунавају до последње капи крви. Верујем да овакве наде нису лишене озбиљне основе и да треба активно радити у складу с таквим мирољубивим и цивилизованим циљевима.

Дванаесѝ ѿеза о сѝецифичносѝима сѝароѝ Дубровника

На основу свеколиких историографских сазнања стечених до нашег доба, могли бисмо, између осталог, склопити слику о томе шта су стари Дубровчани о себи знали, мислили и осећали, те како су говорили, писали и делали кад су о себи и своме граду сведочили. Њихово мишљење је свакако обавезујуће за све оне који се озбиљно желе позабавити овим изузетним градом, његовом историјом и културом, а поготово је обавезујуће за оне који би

сасвим наметљиво и грубо хтели питање националности старих Дубровчана да реше у складу са уверењима и ставовима неких потоњих времена. Оваквим приступом, уз довољно прецизно и скрупулозно истраживање и научно сазнање до којег се може доћи, реконструкција изворног става старих Дубровчана у погледу њиховог саморазумевања није нешто што би требало да произведе неке велике сазнајне тешкоће. Сводећи сва релевантна историографска сазнања, могли бисмо кључне увиде исказати у оквиру дванаест конститутивних теза.

1. Стари Дубровчани су пореклом потомци ромејског и словенског становништва, а то значи да је током обједињавања двају насеља – ромејске Рагузе и словенског Дубровника, почев од VII века наше ере, почео да се развија заједнички град, те је тако створена мешавина пре свега латинског, грчког и словенског етничког супстрата.

2. Развој старог Дубровника текао је у правцу све веће и очигледније доминације словенских елемената, што је процес који је у великој мери довршен до краја XIII века, али је свест о учешћу романског и грчког етничитета остала важан и трајан чинилац у култури сећања старог Дубровника.

3. У том развоју стари Дубровник је етнички, демографски, друштвено, економски и у свим другим аспектима реалног, свакодневног живота био упућен на континентални простор насељен Србима, а највише на најближе области Захумља и Травуније. Стога у процесу словенизације града прихваћени језик свакодневне комуникације постаје старосрпски народни језик, са дијалекатском основом источнохерцеговачког говора и штокавском ијекавицом као наречјем. Узгред, треба да се подсетимо чињенице, коју је прецизно описао Павле Ивић у књизи *Српски народ и његов језик* (1971), да су Хрвати говорили штокавском ијекавицом само у областима где су живели заједно са Србима, тј. где су од Срба примили овакав дијалекатски систем, или где су покрштавањем од Срба прво прављени католици, или пре тога унијати, а потом много, много касније, и национални Хрвати.

4. Снажан економски развој старог Дубровника, од осамдесетих година XII па све до половине XV века, био је суштински повезан са јачањем српске државе под владарском лозом Немањића, а потом и њихових наследника на српском трону – од кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревић, до владарске куће Бранковића. Томе су доприносили и добри односи са државом Босном (од Кулина бана, преко бана Стјепана II и краља Твртка I Котроманића, до херцега Стјепана Вукчића Косаче и обласног владара Радослава

Павловића), као и Зете и њихових владарских кућа (после Јована Владимира, ту су Војислављевићи, Немањићи, Балшићи и Црнојевићи). Напредак Дубровника потрајао је још неко време после пропасти ових држава у XV веку, али је катастрофални земљотрес 1667. године заувек прекинуо даљи развој и раст. У времену после земљотреса више није било јаке и благонаклоне српске државе да би се сарадњом са њом остварио нови напредак и успон развојних капацитета овог специфичног града-државе, па Дубровник иде силазном путањом не успевајући да реши многе од нараслих економских, друштвених и политичких проблема. Колико су ти добри односи били услов напредовања старог Дубровника убедљиво сведоче драгоцене српски историчари, иначе Дубровчани, Лујо Војиновић и Јорјо Тадић, који веле да је Дубровник српским владарима дуго плаћао годишњи данак који је износио у почетку 1.000, а од времена краља Уроша 2.000 перпера, тј. сребрног новца; кад су пак Турци почели да наплаћују тај годишњи данак он је 1442. износио 1.000 дуката, 1458. већ 1.500, а 1484. године читавих 12.500 дуката, тј. златника. Овај највиши износ се усталио све до коначне пропасти Републике, а није се смањивао чак ни када је постало очигледно да Дубровник суновратом иде ка сопственој пропасти.

5. Друштвена структура старог Дубровника била је снажно обнављана пре свега из херцеговачког залеђа, тј. са српских етничких простора. На тај начин је град увек имао на располагању довољно радне снаге, а доњи социјални слојеви су успешно и увек изнова јачали, што је омогућавало социјалну чврстину Дубровачке републике: не само стабилност племства као владајућег staleжа, него и сигурност грађана, као и оптимистичку пројекцију у вези са могућношћу социјалног уздизања појединаца све до, под одређеним околностима, стицања властеоског статуса. Без Срба у залеђу, ових облика друштвене покретљивости и ревитализације Дубровника не би могло да буде, па дубровачко друштво не би успело да постигне тако динамичан и снажан развој у периоду од XIII до XV века.

6. Јачање града Дубровника подстицајно је деловало и на покушаје да се град што више политички еманципује у односу на оне државе (Византија, Венеција, Угарска, Османско царство, Аустријско царство) под чијом се влашћу државноправно налазио. Српска држава никада није освојила Дубровник и није га држала у покорности него је, поштујући његову аутономију, владарским повељама гарантовала његов посебни статус и склапала с њим уговоре о сарадњи. Од треће и четврте деценије XIV века, у време највеће снаге српске државе и њеног краља, потом и цара Душана, Дубровник је коначно стабилизовао политички систем по којем су у управљању града учествовали само племићи. Овакав облик аристократске

републике потрајаће све до њене пропасти 1808. године, када је у оквиру својих освајања Наполеон укинуо Дубровачку републику.

7. Стари Дубровчани говоре ијекавском штокавицом, али у свом песничком стваралашту и стихованом говору они су, у складу са схватањем сопственог идентитета, умели да граде својеврсни словенски коине, *lingua communis*, тј. заједнички језик једног ширег словенског простора. Стога су у језик свог песништва више или мање уносили очигледне икавске облике, те на тај начин мешали изразито српску (штокавска ијекавица) и изразито хрватску (чакавска икавица) дијалекатску основу. Донекле сличан гест стари Дубровчани су имали и у домену употребе писма. Превасходно пишући и објављујући књиге хрватском латиницом, они су исто тако повремено умели да користе и српска ћирилска писмена (на пример, *Дубровачки молићвеник*, *Либар од мнозијех разлога* и др.), па су оваква културна укрштања сасвим природно произлазила из њихове шире словенске самосвести. Такви стилски и културни чиниоци схватани су као својеврсни гестови словенске солидарности, те израз разумевања и подршке „нашијенцима”, тј. Словенима, Склавинима, колико Србима толико и Хрватима, јер се са оба народа Дубровчани увек могу добро разумети.

8. Стари Дубровчани и њихови писци су свој књижевни и поетички систем развијали у пуном дослуху са поетиком хуманизма, ренесансе и барока, касније и просвећености, а то значи да су неговани основни обрасци књижевности западноевропског културног простора. Средиште културних утицаја ка којима су Дубровчани стремили била је Италија, те нешто шире посматрано круг романских књижевности, али је са њима била усвајана и слика јединства европских традиција које сежу до корена грчке и римске антике. То истовремено значи да је култура старог Дубровника (осим на језику који су најчешће звали словенским, илирским, често и српским, а врло ретко хрватским) била негована и на латинском и италијанском језику, по чему су они реализовали хуманистичке идеале као суштински израз свеколике европске културне и образовне традиције.

Значај италијанске књижевности и културе исказиван је на нивоу читавог културног и поетичког система према којем су Дубровчани суштински стремили, па је културно јединство са Италијом била непобитна чињеница важна не само за Дубровник него и за целу источну обалу Јадрана, али и за велики део европског културног простора у доба ренесансе и барока. У оквиру западног књижевног и поетичког поретка, Хрвати су старим Дубровчанима са својом традицијом свакако били занимљив и важан оријентир, али се то све махом сводило на неколико изразитих стваралаца

из северне Далмације са којима су наступали у оквиру заједничког разумевања словенског културног идентитета. Што се непосредно хрватских писаца тиче, ту је реч о покрету који су обликовали неколики најважнији ствараоци из градова северно од Дубровника: Марко Марулић у Сплиту, Ханибал Луцић и Петар Хекторовић на Хвару, Петар Зоранић и Брно Крнарутић у Задру и др. Са овим писцима, несумњиво хрватским, Дубровчани су настојали да изграде један тип словенског културног обрасца који говори о нашим људима, о нашијенцима, а то су чинили језиком који су добро разумевали широки слојеви Јужних Словена, али на начин, у формама и стилским облицима који су коришћени у развијеним, западним, романским културама, преваходно у Италији.

9. Везама са хрватским писцима стари Дубровчани су исказивали знаке пуне католичке солидарности унутар словенске заједнице, те унутар заједничког културног опредељења које је водило првенствено ка западним културама као кључним изазовима које су Дубровчани с разлогом сматрали прихватљивим и продуктивним. Друштво и култура старог Дубровника темељно су одређени припадношћу врло јаком и конзервативном католичанству, а то добрим делом значи и став да се на православно становништво, а поготово на дошљаке у граду, углавном гледало као на Влахе које би што пре требало превести у католике. Тако дубровачки историчар, високог племићког, и то српског порекла – Лујо Војиновић – пише да, одмах после куповине од цара Душана целокупне области до Стона, укључујући и читав Пељешац, Дубровчани су освојени простор у Стону и на Рату зидовима опасали, одвојили становнике од својих суседа, а онда принудили „Стоњане и Пељешане да усвоје католицизам нових господара”. Нормалних услова за живот православних у Дубровнику није било све док они не би постали католици, а прва православна црква у граду је, упркос ранијим покушајима, почела да се припрема од краја XVIII века, а подигнута је тек 1837. године. Било је то време када је Дубровником владало Хабзбуршко царство, које је тада још чувало дух Едикта о толеранцији (1781) цара Јозефа II.

10. Читава култура старог Дубровника обухватала је како материјалне тако и духовне аспекте везане за развојне токове од средњег века, хуманизма и ренесансе, преко барока, па до духа просвећености. Овај последњи идејни и књижевни правац доста тешко је продирао у град који је не само системски чувао наглашено аристократско-конзервативно политичко стање него је претходно био захваћен и тврдим духом противреформације, а касније и озбиљним процесима декаденције. Онолико колико је на почетицима свога развојног тока стари Дубровник био град наглашеног

витализма и обновитељске снаге, на крају свог животног круга који се завршио укидањем Дубровачке републике 1808. године, овај град је већ показивао озбиљне знаке атрофије и неспремности да се укључи у нови грађански поредак и у будуће процесе грађанског друштва. Ти процеси били су обележени не само индустријском револуцијом него и либерализацијом свеукупних друштвених односа, идеалима „слободе, једнакости и братства” које је донела Француска грађанска револуција, те књижевношћу романтичарског сензибилитета. За све то Дубровник више није имао креативне снаге.

11. Током свога трајања стари Дубровник и његови ствараоци били су саставни део читавог културног система негованог у италијанским државама: школовани углавном у Италији (у Риму, Фиренци, Падови, Болоњи, Сијени, Верони, Венецији и другим градовима), они су били упућени на италијанске, а преко ове културе и на многе друге културне токове, на многе светске писце, теологе, философе, историчаре, научнике, музичаре, сликаре, вајаре, лекаре итд. Италијанска култура је истовремено подразумевала и системско неговање културе латинитета која је утврђивала класични, антички дух као саставни део општег хуманистичког образовања. Стари Дубровчани су у Италији постајали чланови многих установа, академија и удружења, али су и сами, у Дубровнику, градили специфичне културне, уметничке и образовне установе, попут Дубровачког архива, Архива Мале браће, Братовштине Светог Духа и Светог Спаситеља Света, Братовштине Светог Антуна Опата и Светог Петра, Братовштине Светог Антуна, Дубровачке класичне гимназије, Академије сложних, Академије испразнијех и др. Учешћем у италијанском политичком и правном, философском и научном, теолошком и образовном, културном и уметничком простору стари Дубровчани су подизали сопствене цивилизацијске и културне стандарде до нивоа достојног најнапреднијег дела Европе у епоси ренесансе и барока.

12. На основу свега реченог, сасвим бива очигледно то да су Дубровчани сами себе видели као носиоце словенског идентитета, па нису себе сматрали ни Србима (са којима су били етнички и језички, економски и политички, животно и комуникацијски повезани) ни Хрватима (са којима су били повезани католичанством и типом културе чије су обрасце заједнички преузимали из Италије). Негујући свест о словенском етничком супстрату, они су, дакле, народносно били прилично неутрални; тачније, себе су дефинисали као Словене католике, а нарочито су инсистирали на својој посебности сматрајући се просто Дубровчанима. Стога је њихова првенствена намера да изграде своју егзистенцијалну,

друштвену и политичку посебност, а да обрасце италијанске културе негују у форми потпуно прилагођеној њиховом дубровачком, па и шире посматрано словенском амбијенту.

Тај њихов, дубровачки словенски амбијент је етнички, језички, економски, политички и друштвено био сасвим близак Србима, а верски, књижевнопоетички и културално близак оним Хрватима који се, расути по далматинским, *de facto* италијанским градовима, боре и за некакав образац народне, хрватске културе. Стари Дубровчани, дакле, својим словенством себе нису сматрали ни Србима ни Хрватима, а обједињавали су и српство и хрватство, јер су за њих оба етничка чиниоца била прихватљива као израз духа словенских „нашијенаца”. Истовремено, стари Дубровчани су имали високо развијену свест о сопственој посебности: они су Дубровчани, тј. етничка мешавина романско-грчког становништва и Словена махом српског порекла, економски, политички и судбински повезани са Србима, али католичанством, западним књижевним обрасцима и католичким типом културе јасно одељени од њих. На нивоу културног идентитета стари Дубровчани развијају посебан систем афинитета према италијанским моделима развоја културе, а у том контексту су уважавали и хрватске културне ствараоце и делатнике, те њихове слутње и чежње. Уколико истински разумемо дух старог Дубровника и уколико уважавамо њихову аутентичност и специфичност, те уколико не покушавамо у потпуности да прекројимо и фалсификујемо његову стварност, онда би најтачније, најаргументованије и најправедније било стари Дубровник и његову књижевност сматрати заједничким наслеђем Срба и Хрвата.

Сјорна ишћања и како одговориши на њих

У покушајима да се на ваљан, аргументован и националистичких острашћености лишен начин реши питање статуса старог Дубровника, неопходно је поћи од наведених, проверених научних сазнања. Било би стога добро да се и у оквиру свих разговора представника српске и хрватске научно-културне заједнице прво утврди такав круг неспорних научних поставки, те да се потом учесници разговора сагласе око тога шта јесте, а шта није сазнање на које се заједнички могу ослонити. Све остало требало би да буде логична последица, поуздан извод и консеквенца око којих не би требало да буде великих спорова. Уколико код некога постоји некакав ирационални набој, онда би пажљиво требало испитати саме корене таквога наступа, те објаснити због чега тај Непознати Нетко има потребу да отвара проблем где он и не постоји. Уз мало цивилизованог понашања и елементарног осећања за толерантни

дијалог, извесна питања би могла и морала да се покажу у својој привидности и лажности, а нека друга би морала да покажу своју реалну основу, уколико она уопште постоји. Због тога ми се чини крајње уљудним и конструктивним приступом уколико покушам одговорити на сва питања која су у писмима увређенијех и ожалошћенијех испостављена.

1. На примедбу да српски историчари књижевности и антологичари „присвајају књижевно стваралаштво Дубровачке републике”, те да се баве хрватским писцима када изучавају књижевност старог Дубровника, испоставља се јасан и недвосмислен одговор да то није само хрватска него је и српска књижевност. Основа за такав одговор садржана је у чињеници да постоје и српски и хрватски чиниоци свеколиког етничког, језичког и књижевног идентитета старог Дубровника, па је због те мешавине најтачније констатовати да овај књижевноисторијски феномен припада обема националним књижевностима. Притом би сваки припадник српске културе требало да уважи чињеницу да је стари Дубровник важан „чимбеник” за Хрвате и њихов доживљај сопственог културног и књижевног идентитета, али би и сваки припадник хрватске културе морао схватити да су стари Дубровник и стари Дубровчани исто тако важни „чимбеници” за Србе и за њихово схватање етничког, језичког и књижевног идентитета.

2. На примедбу да је српско бављење књижевношћу старог Дубровника само вид „промицбе хрватске културе”, одговор је да нема ни говора о некаквој промицби илити пропаганди, а поготово не о промицби само и искључиво хрватске културе. Српски истраживачи изучавају феномен старог Дубровника зарад озбиљности научног истраживања једне релевантне, веома особене регионалне књижевности која у великој мери измиче строгости националних класификација. Онај истраживач који је спреман да ову регионалну књижевност без остатка сврста само у један национални корпус исказује високу меру непознавања феномена о којем се изјашњава, па ризикује и то да га истински зналци прогласе за незналицу.

Стога би обе научно-културне заједнице, и српска и хрватска, морале бити спремне да све националне предрасуде својих истраживача подвргну озбиљном критичком претресању, те да се зарад научне тачности суздржавају од исказа који се не могу озбиљније утемељити. У том смислу рећи „хрватски ренесансни књижевник дон Марин Држић” нема баш много оправдања јер то није у потпуности тачно. Та тврдња није нетачна уколико овакво именовање подразумева став да тај хрватски писац може бити и српски, али

је тврдња нетачна уколико подразумева став да, будући хрватски, он никако не може бити и српски. Стари Дубровчани, сасвим сигурно, нису себе идентификовали као Хрвате, па би та новија, хрватска идентификација морала много опрезније да се користи за књижевне просторе и епохе који национално нису били до краја одређени. Стога би много тачније било рећи „дубровачки ренесансни књижевник дон Марин Држић”, а онда би се накнадно могло још образложити зашто бисмо дубровачки корпус могли и морали сматрати делом хрватске и/или српске књижевне баштине. Оваквом, научно потпуно утемељеном мисаоном процесу нема се шта замерити, али такав поступак није нарочито популаран у Хрватској, поготово код људи који у струци нису баш најбоље утемељени, па су спремни да кажу и оно што се не да научно озбиљно бранити.

А како поступају српски проучаваоци старог Дубровника? Поступају управо онако како би требало и како би било пожељно и да хрватски знанствено-културни бранитељи наступају. Српски истраживачи зато најпрецизније кажу да је Марин Држић дубровачки ренесансни књижевник, а никада им се уз то неће омаћи да је он Србин, премда јесте и српски књижевник, јер је он дубровачки писац који пише српским језиком и значајан је за српску књижевност. У оваквим формулацијама и интерпретативним финесима садржане су веома важне, чак суштинске особености које могу учинити да простор малих разлика не постане место великих расцепа и супротстављања него да буде место сусретања и бољег разумевања. Хрватска наука о књижевности је у другој половини XX века веома много напредовала у области истраживања приморске ренесансне и барокне књижевности, а помињање заслужних имена избећи ћу у овој прилици само зато да не бих оне које похваљујем изложио великим и ризичним непријатностима: кога један Србин (а то некеме у Хрватској значи: Влах, влашки накот, нечиста, сужањска пасмина, пасмина славосербска, пасмина коју искоријенити треба и сл.), кога један Србин уопће смије похвалит, тај пред хрватском, национално острашћеном публиком мора бит сумњив и проблематичан! Не желећи никакво зло честитима научницима, нећу поменути нека, одиста заслужна имена. Ово прећуткивање није, дакле, последица никакве зловоље или неуљудности него напротив!

3. Шта међутим рећи о констатацији да овакво образложење, које отвара несумњиву перспективу припадања књижевности старог Дубровника и српском и хрватском корпусу, јесте означено као „псеудознанствено”? То не значи ништа друго него неодговорно коришћење појмова чији се смисао није успео јасно сагледати,

али чија је ваљана употреба елиминисана дејством чинилаца искључиво политички мотивисаним и злоћудно усмереним. Штавише, псеудонаучни приступ је карактеристичан управо за оне горљиве хрватске националисте који су такав атрибут искористили да жигошу српску науку лишено политичких острашћености и упућену искључиво ка томе да дође до непобитних сазнања о феномену старог Дубровника. Уколико се, дакле, неко пита где то има „псеудознанственог” приступа, онда треба знати да га може бити на било којој страни, али у погледу објашњавања генезе старог Дубровника сасвим је извесно да ће „псеудознанствености” првенствено бити код оних који бране строго, ексклузивно хрватство старог Дубровника. Читав поступак, дакле, у потпуности наликује на ону алегоријску слику у којој ће, у некој смутљивој ситуацији, прави лопов први узвикнути: „Држите лопова!”

4. Шта уз то рећи о идејама и жељама да се и ренесансна и барокна књижевност у Боки которској такође прикаже као хрватска? Не може се ништа друго рећи него да је и овде реч о тлапњама и политичким амбицијама да сви Бокелји (као и Дубровчани) буду похраћени упркос чињеници да Бокелји никада, баш никада нису имали никакву хрватску самосвест нити икаквих разлога да се таквима сматрају. Бокелји су прави Срби католици, као што је уосталом таква била и огромна већина католика српскога језика штокавско-ијекавског наречја који су живели на територији Барске надбискупије. Стога је, уз надлежност над албанским католицима, овај католички прелат био и „примас српски”, а званична његова титулација је гласила „аркибискуп барски и примас српски”. Није ли то више него јасан показатељ да је не само за саме Србе него и за Католичку цркву несумњиво постојао феномен Срба католика? Ти Срби католици не смеју више бити проглашавани за Хрвате, као што њима не сме бити укинута право да се национално изјашњавају онако како они то желе.

5. Шта рећи, онда, о гестовима исмевања феномена Срба католика и отвореног порицања њиховога постојања? Ништа друго него да је ту реч о агресивности оних који би желели да обаве процесе асимилације припадника другог народа, те да и не питајући никога за сагласност, сваког католика штокавско-ијекавског наречја претворе у националног Хрвата. Јасне су и очигледне амбиције да се постепено осваја српско становништво, а потом и њихове територије, и то све насиљем без иједног испалееног метка, а све то одлучно се манифестују управо у чину посезања за писцима који би могли да се, макар и донекле, уклопе у минималне хрватске критеријуме важне за свечаности и ритуале похраћења живих и мртвих људских душа. Најбољи пример те врсте, који јасно ука-

зује на садашње и будуће претензије хрватских националиста на територију данашње Црне Горе, свакако је случај надбискупа Андрије Змајевића. Он је син оца Николе – Милутина, унук Андријин, праунук Николин, сви пореклом са Његуша, из села Врбе, а сишли су почетком XVI века у Боку, и ту се трајно настанили, прво у Котору, потом у Перасту. Женећи се католикињама, примили су католичку веру, а Андрија је стекао лепо образовање учећи, између осталог, и у Колегију Пропаганде за ширење вере у Риму, постао је свештеник, на крају и надбискуп, те писац драгоцене књиге *Љеђојиса црковнога* (1675). У наслову његове књиге истакнуто је да аутора овог дела треба препознати као „философије наставника и богословца, негда опата перашкога, сада архијереја барскога, у Будви с. пристоља апостолскога намјесника, краљевства Србије начелника”. Надбискуп Андрија Змајевић је имао јасну свест о свом српском пореклу, као и свест о свом католичанству, али из тога се никако не може и не сме извести и теза о његовом хрватству.

На различитим местима унутар „промицбених” амбиција хрватских културних радника Андрија Змајевић се веома често води као хрватски писац, при чему постоји само једна једина тачка која би послужила као упориште за овакву квалификацију, а то је једино, само, искључиво католичка вера, која, као што добро знамо, није никакав ексклузивно хрватски производ. Чак напротив, католичанство је одувек неговало високу свест о наднационалним, универзалним чињеницама постојања, али су Хрвати свој верски ексклузивизам редовно правдали потребом католичанства за мисионарењем по православним, српским територијама и међу српским живљем. У том смислу хрватски националисти дубоко верују да ће и са Андријом Змајевићем, а потом и са читавом Боком которском моћи да изведу сличан подухват који је поприлично успео у случају Дубровника, али који има много мање објективних предуслова да успе у случају Боке которске. Поступак је у свим овим случајевима исти: прво обавите унијаћење или, још боље, директно покатоличавање српског становништва; после неког времена треба до краја неутралисати његово осећање етничког и језичког идентитета и елементарне солидарности са српским живљем од којег је потекао; на трећем кораку код таквих пребега и конвертита треба развити што већи антагонизам у односу на припаднике њиховог некадашњег народа, па су тако неки од најистакнутијих усташких крвника за време НДХ били управо бивши Срби.

Кад о претензијама хрватских националиста на Боку которску говоримо, требало би обавезно погледати бар резултате Пописа становништва у Црној Гори из 2011. године, па констатовати да

је у четири општине на које хрватски националисти највише рачунају број Хрвата изузетно мали: у Херцег Новом их има 2,14%, у Котору 6,87%, у Будви 0,87 %, а једино их у Тивту има нешто више – 16,42%. Свеукупно Хрвата у целој Боки, Грбљу и Паштровићима будванским има укупно 4.686, па је очигледно да се на оваквом броју не може градити никаква теза о хрватству Боке которске. О српству Боке которске има мноштво етничких, језичких и културно-историјских доказа, али ја никада не бих изводио строг закључак да је Бока искључиво српска него бих увек питао саме Бокелје шта о томе мисле. Учинио бих то упркос томе што добро знам како су они у неким пресудним историјским тренуцима мислили и чинили, а притом бисмо увек морали имати на уму једноставну чињеницу да они никада, никада у својој историји себе нису сматрали Хрватима.

6. Шта рећи о тврдњи да српско књижевно разумевање старог Дубровника само прикрива „идеју великосрпског хегемонизма“? Треба рећи пре свега то да је оваква врста закључивања последица крутог политичког и пропагандног говора, који је лишен озбиљног критичког и научног резоновања. Научних основа за овакав закључак о присуству „идеје о великосрпском хегемонизму“ нема никаквих, а политичких основа има али су они потпуно лишени реалнога утемељења. Пре свега, у вези са идејом Велике Србије и великосрпства треба, трагом истраживања Чедомира Попова (*Велика Србија: стварности и мити*, 2007), истаћи непобитну чињеницу да идеја Велике Србије никада није била не само основа државне српске политике него није била ни основна поставка у програму кључних политичких партија у српском политичком животу. Идеја Велике Србије јесте постојала у главама неких мање значајних и мање утицајних политичара и идеолога, чак је и на медијском плану у различитим временима промовисана, али су за овакву врсту нарације најзаинтересованији били они центри државних, војних, политичких и медијских моћи чија делатност је била непријатељски расположена према Србима, а пре свега усмерена ка потискивању Срба, српске државе и српских институција чак и са оних простора на којима су имали пуно историјско, културно, демографско и свако друго право. Овакву врсту идеолошко-пропагандног фантома названог Велика Србија веома радо призивају хрватски националисти јер се у тренутку самога помена овакве политичке идеје аутоматски активира представа о извесности оружаних претњи, борби, ратова и освајања. Таквим поступцима, такође аутоматски, Срби се приказују као хорде дивљака, гомила ратоборних и крвожедних примитиваца, а насупрот томе се позиционира лик Хрвата као невиних жртава и носилаца

сна о тисућлетњој култури западног типа. С обзиром на то да је у стварности знатно другачије него у пропагандним приказанима, онда за Матицу српску, па и за целу српску научну заједницу, нема друге алтернативе него да се избори за историјску истину, те да се прикаже како историјски јесте било и како је својим, методолошки провереним поступцима наука то била у стању да утврди.

7. Шта рећи о језику старих Дубровчана, за који приговори са хрватске стране хоће да кажу како је стран данашњим Србима? Пре свега треба констатовати да језик преддуковске епохе, и код Срба и код Хрвата подједнако, данашњем просечном читаоцу из оба народа поставља извесне комуникацијске тешкоће, али њих, ипак, није тако тешко савладати. Да, неопходна је извесна брижљивија филолошка припрема за читање ових текстова, при чему у језику старих дубровачких писаца није толико проблем у фонолошкој или морфолошкој колико у лексичкој и семантичкој сфери. У том погледу хрватски читаоци нису у ништа бољем положају од српских читалаца. Но без обзира на поменуте тешкоће, оном ко добро зна историју српскога језика, и посебно његове дијалекте, читање дубровачких писаца не да не представља непремостиву потешкоћу у језичко-структурном смислу него је оно извор огромних језичких открића и поетских уживања. Језик дубровачких писаца сјајно показује како изражајне моћи старосрпског народног језика бивају оплемењиване и обогаћиване сусретом са ренесансном и барокном поетиком, са католичком духовношћу и са италијанском, једним делом и хрватском књижевношћу и културом.

8. Треба свакако рећи и то да је у тренутку кад је стари Дубровник прихватио језик из залеђа, то био не хрватски него српски језик, онај језик којим се говорило у најближим областима Захумљу и Травунији. То прихватање штокавске ијекавице у старом Дубровнику је завршено негде до краја XIII века, а то је било време када су основе српског и језичког, и верског, и политичког идентитета већ веома чврсто биле постављене. Од XIV века, а поготово у потоњим вековима, покатоличавање српског становништва је увелико трајало, да би у XIV веку било обављено управо на просторима од Пељешца до самога Дубровника, а потом и на многим другим подручјима. Дакле, када се и језик старих Дубровчана, и Пељешана, па и народни језик са читавог простора све до ушћа Цетине, жели прогласити хрватским, сваком хрватском филологу мора да буде јасно да је тај напор заснован на једној врсти накнадних интервенција којом је старосрпско становништво превођено у католичанство, а потом се и старосрпски језик све више ширио међу католичким живљем. О овој појави своју реч ће у будућности тек рећи одговарајућа научна истраживања, па не вреди

да тему узалудно трошимо некаквим политичким декларацијама без икаквог озбиљнијег сазнајног упоришта.

9. Што се тиче феномена тзв. босанчице, као понешто специфичне варијанте српског ћириличног писма, треба препустити филолозима (а то је добрим делом већ обавила Биљана Самарџић) да прикажу целу историју овог научног проблема, па да се покаже када и како је, пре нешто више од једног века, са Ћириком Трухелком, а у оквиру аустроугарског империјалног концепта Бенјамина Калаја, дошло до конституисања овакве представе на којој хрватски националисти хоће да изграде своје неутемељене претензије на један део српског ћириличног писаног наслеђа. И о овим проблемима излишно је политички се опредељивати и изјашњавати, него треба препустити да се све темељно научно истражи и да се дође до што поузданијег, првенствено историјског објашњења самог феномена. Занимљиво је само да у времену када се сви културни и цивилизовани народи дистанцирају у односу на сопствену империјалну прошлост, хрватски националисти отворено исказују намеру да управо на таквој империјалној прошлости неких других, великих католичких народа они нешто ситно ућаре, а то чине тако што настоје да из такве прошлости очувају оне конструкције и фалисификате који њима, Хрватима, сасвим одговарају, па те конструкције и фалисификате данас бране као сушту истину која се не сме даље испитивати и проверавати. Како више не живимо у друштву са ограниченом слободом мисли, говора, медија, па и научног рада, овај покушај спречавања научног истраживања сасвим сигурно неће успети.

10. Шта рећи о изразитој, јасно исказаној потреби хрватских националиста да се као хрватско именује чак и оно што изворно хрватско никада није било, али што је стицајем историјских околности и заједничког живота временом хрватско ипак постало? Стари Дубровник никада није био хрватски нити су стари Дубровчани икакву хрватску идентификацију имали, али то ипак не спречава хрватске националисте да сасвим нове појаве из корпуса Срба католика једноставно преузимају у сопствени посед, па олаквим пропагандним ефектима и одоцнелим преименовањима постижу ефекат накнадног уписа међу Хрвате онога што никада није било хрватско. У принципу хрватски пројекат национализације свеколиког католичког становништва штокавског изговора нема граница, па у таквом бруталном и агресивном наступу неће застати ни пред очигледним научним упозорењима. У том смислу се у будућности само могу очекивати нови облици агресивног испољавања те потребе за освајањем људских душа и територија.

Један од скорашњих, веома драстичних примера тога типа јесте случај Срба Карашевака из подунавске регије у румунском делу Баната. Ова етничка група је по својим језичким карактеристикама несумњиво припадник српског народа и носилац једног од појавних облика штокавско-екавског наречја, тачније призренско-тимочког дијалекта. Ова етничка група је, без сумње, српског порекла, а по истраживањима Павла Ивића досељена је на територију данашњег румунског дела Баната највероватније још у XV веку. Називани Крашованима, Карашованима, Карашевцима, Карашевским Србима, они све доскора нису имали никакву хрватску националну легитимацију. Током XX века, под утицајем католичких свештеника, те посебне дипломатске иницијативе и финансијске подршке коју је пружала независна Република Хрватска од деведесетих година, код Карашевака се почела јављати идентификација са хрватским именом, па су се почели већински званично изјашњавати као Хрвати.

То што је реч о сасвим новом, креираном и измишљеном феномену, није нешто што би само по себи могло да забрине. Једноставно речено, Карашевци су схватили да им овакво изјашњавање отвара некакве боље, пробитачније животне перспективе, па су се с таквом рачуницом за те боље перспективе определили. Оно што може много више да забрине јесте чињеница да се на оваквом случају хрватски националисти већ припремају за даље наступе, мистификације и лажи са тезом како Хрвати одувек говоре и штокавском екавицом, и то на крајњем истоку ове говорне зоне. По добро познатом начелу да хиљаду пута поновљена лаж постаје истина, кроз неколико деценија хрватски национални програм неће као свој примарни циљ декларисати само настојање да се цело штокавско-ијекавско подручје претвори у националне Хрвате него ће започети да руинира чак и екавски простор. То у почетку може деловати крајње неозбиљно, смешно, чак гротескно, али временом се чуда могу починити уз довољно финансијске подршке хрватске државе, уз темељно деловање Католичке цркве, уз повољне међународне политичке и међудржавне околности, као и уз даљу, пословичну пасивност српске научне, културне и политичке заједнице. Ове и овакве опасности су најозбиљнији разлог што Срби увек морају бити будни и морају помно пазити да се поново не нађу на грубим ударима хрватске националистичке идеологије и верско-политичке праксе чија страст за поседовањем људи и територија нема никаквих ни сазнајних ни моралних граница. Хрватски националисти одавно већ изводе час тихи час жестоки, али по последицама озбиљни културални рат против српског народа. Стога је одиста крајње време да се на тај необјављени, али ефективно спро-

ведени културални рат најзад почне озбиљно, научно утемељено и добро организовано одговарати.

11. Шта рећи о тврдњи да српска филологија својом помирљивошћу и толерантношћу, ставом да стара дубровачка књижевност припада и српској и хрватској култури, шта рећи на тврдњу да таквим својим ставом српска наука изазива серије „нових сукоба, новог спорења и нове међунационалне конфронтације на овој разини“? Одговор може бити доста кратак и јасан: уколико сва ова питања препустимо да се мирно решавају у домену науке и научног сазнања, неће бити никаквих разлога за другу врсту сукоба сем научних спорова. Уколико пак буде било сталне потребе да се ове теме уводе у дневнополитички живот и да се са њима суочавају људи који о томе не знају довољно, а имају потребу да све то постане саставни чинилац њиховог домобранског менталитета, онда заиста могу настати озбиљни процеси мобилизације острашћених људи неспремних да слушају глас разума, а спремних да злочиначки делују.

12. Шта је, дакле, једино прихватљиво решење ове нимало сложене ситуације? Решење је само и једино то да научна истраживања покажу шта је истина ствари и како о испостављеним проблемима треба мислити уколико желимо да о културно-историјским феноменима градимо ставове који су рационални, проверљиви, чињенично засновани и ваљано аргументовани. То значи да би било добро да припадници хрватске научне и културне заједнице више не покушавају да зауставе истраживачке напоре својих српских колега, те да пажљиво испитају аргументацију коју српски филолози износе, па ако имају какав прилог нормалној, цивилизованој научној расправи, такав разговор је више него добродошао. Искористимо, дакле, ову врсту неспоразума да изнова све добро промислимо, те да на новим основама ове чињенице неразумевања и сучељавања различитих мишљења употребимо за грађење нових, надајмо се заједничких сазнајних, мисаоних и животних перспектива.

Машица српска и сџара дубровачка књижевности

Уколико уважавамо изложена научна сазнања и опрезно разложимо сва питања која се нужно постављају, можемо закључити да тврдити како су стари Дубровчани Хрвати, суштински је нетачно исто онолико колико је нетачно тврдити и да су Срби. Због тога су, из понешто различитих начина, а у ситуацијама када би било нужно да се национално изјасне, Дубровчани могли тврдити било једно било друго. Кад је Дубровачка република пропала и

кад су нестали најснажнији чиниоци самоодржања овог града-државе, неминовно се наметнуло питање национализације Дубровника. Крајем XIX и почетком XX века је основно разумевање појма нације чинило да се Дубровчани одлучно изјашњавају као Срби, да би потом истрајно деловање Католичке цркве, потом и усташке и комунистичке идеологије, као и неспособност српске политичке и интелектуалне елите да сагледају куда ови процеси воде, учинили да се хрватство Дубровника почне у социјалистичком периоду испостављати као политички једино прихватљив и државним мерама успостављан став. Тај процес изградње новог, кроатизованог Дубровника тек треба историографски подробније описати. Непобитна је истина да је током друге половине XX века дошло до коначног интегрисања Дубровника унутар хрватског политичког и културног корпуса, али та чињеница ни на који начин не пориче исто тако непобитну чињеницу да су у времену од средњег века, преко епохе ренесансе и барока, потом укидања Дубровачке републике 1808. године, па све до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије, град Дубровник, његови жители и његова култура били у врло блиским етничким, језичким, економским и комуникацијским релацијама са Србима у залеђу, али и са самим центрима српске државе, привреде и културе, ма где се ти центри у различитим временима налазили. Неоспорно је и то да је стари Дубровник у језичком, комуникацијском, друштвеном, демографском, економском, па и политичком смислу био примарно везан за Србе, док је у верском, културном, књижевном, поетичком смислу био знатно ближи Хрватима.

Ово сазнање није и не треба да буде спорно, а њега су сасвим били свесни и најважнији хрватски колико и српски историчари. Велики филолози и значајни историчари међу самим Дубровчанима, као што су Милан Решетар, дум Иван Стојановић, Луко Зоре, Лујо Војновић, Петар Колендић, Јорјо Тадић и други, знатно су допринели да се код Срба овакво поштовање за Дубровник, његову историју и традицију очува до наших времена. Но назначена сазнања присутна су у ништа мањој мери и у хрватској историографији, тако да, примера ради, велики хрватски историчар Вјекослав Клајић (1849–1929), у својој опсежној, петотомној *Повијесџи Хрваџи* (1980; прво издање 1899–1911) има веома мало места за политичку, економску и друштвену историју Дубровника, а оно што о Дубровнику пише углавном се односи на књижевност, уметност и културу. Исто тако, још један хрватски великан међу историчарима, Фердо Шишић (1869–1940), у свом *Преџледу џовијесџи хрваџскоџа народа* (1962; претходна издања 1916; 1920) историји Дубровника даје сасвим малено, маргинално место унутар средишњег тока

истинске хрватске историје. Назначени распоред саставних чинилаца хрватске историје тачно и одговара ономе што јесте истина ствари у вези са старим Дубровником, па је приступ В. Клајића и Ф. Шишића такав да јесте заснован на непатвореним облицима историјскога сазнања.

Насупрот томе, сваки изричитој кроатоцентричној исказу у вези са старим Дубровником одмах мора да изазове извесне резерве код зналаца јер они јасно увиђају колико је ту реч о искривљавању и фалсификовању, тј. кривотворењу историјске истине. Наравно, онај ко размишља искључиво политички и национално острашћено неће назначене нијансе успети ни да уочи, а њему су уз то саме чињенице савршено неважне: штавише он је потпуно спреман да их сасвим прикрије и преобликује, те да се понаша као да историјска истина и не постоји. Тврда хрватска националистичка страст за искључивим поседовањем права на стари Дубровник само је суштински израз потребе да се историја Хрвата опесивно усмери ка мисионарским и крсташким освајањима влашких душа и славосербске пасмине коју искоријенити треба, или је бар треба претворити у послушно, питомо католичко месо. Онај ко је имало хришћански или општехуманистички оријентисан, тај никада никоме, ниједном народу света, не би пожелео тако тужну окрутну судбину какву Хрватима намењују њихови властити националисти.

Матица српска, а и српска научна заједница уопште, ни у каквом облику искривљавања и фалсификовања, тј. кривотворења истине о старом Дубровнику не жели да учествује. Због тога најстарија српска културна установа има не само право него и неопозиву обавезу да организује озбиљна истраживања старог Дубровника и целокупног његовог политичког, правног, језичког, књижевног и културног наслеђа. Да је то тако, може се јасно видети по њеним капиталним научним и енциклопедијским пројектима као што су *Српски биографски речник*, *Српска енциклопедија* и антологијска едиција *Десет векова српске књижевности*: ови пројекти износе сазнања и вредности које се на различите начине манифестују и као српске, али које никога не би могле да повреде или озбиљно угрозе због тога што су и српске. Уколико се због случаја старог Дубровника појаве хрватски гласови увређенијех и ожалошћенијех, будите сигурни да у својој неукости ти увређеније и ожалошћеније искрено доживљавају бол и патњу, али ти психички доживљаји немају никакво темељитије упориште него се искључиво заснивају на страсти за инокосним поседовањем онога што није само њихово.

Све што Матица чини, увек је засновано на најпоузданијем научном сазнању, па тако и у овом случају књижевности старог Дубровника коју би, без икакве идеолошке магле, требало пре-

васходно видети као заједничко наслеђе Срба и Хрвата. Стога су и Матица српска и цела српска научна заједница обавезни феномену Дубровника и дубровачке књижевности у погледу бар двоструко неопходног приступа самој ствари. С једне стране, читав корпус дубровачке ренесансне и барокне књижевности мора као целина да буде сачуван унутар историјске вертикале српске књижевности. Та целина у нашем времену примарно припада хрватској култури, али на основу знања о генези феномена, секундарна припадност српској култури нимало не би требало да буде спорна. То значи само то да старе Дубровчане не проглашавамо Србима, али знамо да су дубровачки писци учествовали у обликовању српске књижевности, па су, као Дубровчани и Словини, у том смислу и српски писци.

С друге стране, сами Дубровчани су, у оквиру своје породичне културе сећања, често имали развијену свест о сопственом пореклу које их је везивало за Србе из залеђа града, а све то је додатно утицало и на доживљај и изражајне квалитете језика, проишле из комуникацијског заједништва са Србима, као и из чињенице да је највећи демографски прилив у Дубровнику везан за досељавање Срба у тај град. Тако су насељавањем Срба из залеђа, ти православци пристигли српским сеобама постали преци неким од највећих католичких стваралаца које је овај град дао, а који су се често самосвесно укључивали у српску етничку и политичку заједницу, у српску књижевност и културу, па чак и у српске институције: Цвијета Зузорић, Руђер Бошковић, Сава Владиславић, Петар Будмани, Матија Бан, Медо Пуцић, Луко Зоре, дум Иван Стојановић, Антун Фабрис, Милан Решетар, Иво и Лујо Војновић, Петар Колендић, Јорјо Тадић и др. Према тим историјским чињеницама, према самим ствараоцима таквог порекла и према онима који су себе из различитих разлога видели као део српске књижевности и културе, српска филологија не може и не сме да остане нема и равнодушна. Зато сви ови случајеви, како они са статусом колективне тако и они са статусом индивидуалне припадности, треба да буду веома пажљиво изучени и прецизно ситуирани у онај културни оквир који им реално припада.

Нико не треба и не би смео да спречава оваква истраживања, а сви треба да извучемо адекватне спознаје као поуке и као ваљану грађу за могуће цивилизоване разговоре. Уколико оставимо да наука мирно промишља све феномене који могу да изазову многе раздоре, онда има наде да ћемо једном доћи до довољне количине сазнања како бисмо проблем најрационалније и најтолерантније могли да поставимо и решимо. Стога сваки покушај политизације једног озбиљног, не баш лаког, али ипак сасвим решивог питања

треба оставити потпуно по страни као пример неадекватног и штетног приступа. Стога бих све преосетљиве и огорчене Хрвате замолио да прво испитају каква је реална основа за њихову преосетљивост и огорченост, па кад рационално, на темељу научног сазнања утврде да озбиљних разлога за тако нешто нема, онда би требало сами да одустану од фантома којима су испунили сопствену свест. Уколико се то одиста деси, те уколико критички тип историографске свести утемељи национално самосвесне Хрвате, онда би историјски договор два народа одиста могао да уследи. Сваки човек од пуне умне сабраности могао би само да прижељкује такав исход догађања, па би зато вредело око свега тога се и потрудити. На потезу за озбиљно претресање сопствене свести и савести су пре свега огорчени хрватски националисти. У том домену заједничких задатака Срби су прилично одмакли и обавили велики део свога посла. Сада мирно можемо сачекати да Хрвати пристигну, ако им је уопште и стало до културног и цивилизованог дијалога са Србима. Неће морати много времена да прође, па ћемо видети да ли смо у овом заједничком подухвату ишта опослили!